

prof.dr. H.E.M. Baartman

*Over de hoeksteen en kindermishandeling
als toetssteen*

*Rede uitgesproken ter gelegenheid van zijn afscheid als bijzonder
hoogleraar Preventie en Hulpverlening inzake Kindermishandeling
vanwege de Stichting Voorkoming Kindermishandeling, aan de
faculteit der Psychologie en Pedagogiek van de Vrije Universiteit
Amsterdam op 31 mei 2005.*

Over de hoeksteen en kindermishandeling als toetssteen¹

Mijnheer de Rector, dames en heren,

In april 2002 verscheen er een regeringsnota over huiselijk geweld met als titel: *Privé geweld – Publieke zaak*. De eerste zin uit deze nota luidt als volgt: ‘Huiselijk geweld is de meest voorkomende geweldsvorm in onze samenleving. Bij geen enkele geweldsvorm vallen zo veel slachtoffers als bij huiselijk geweld’. Murray Straus, een bekende Amerikaanse onderzoeker op het gebied van *family violence*, noemde het gezin ooit eens ‘the most loving and supporting of human groups and also by far the most physically violent group or institution, except for the police or the military during a war’ (Straus, 1978:2). Een paar cijfers: in 2005 zullen zo’n 360.000 kinderen een of meer malen thuis het slachtoffer zijn van ernstig fysiek geweld (Baartman, 1995). In ditzelfde jaar zullen ca. 30.000 meldingen van kindermishandeling gedaan worden bij de Advies- en meldpunten Kindermishandeling (AMK’s)² en zal er bij de politie zo’n 120.000 keer een melding van huiselijk geweld worden gedaan³.

Dat zoveel gezinnen zulke onveilige oorden zijn is een schokkende constatering. Onze kinderen groeien er op, we verwachten er veel van voor hen, het is hun bakermat. Ook voor de samenleving verwachten we er veel van, het is de hoeksteen, hoe meesmuilend daar soms ook over gedaan wordt, en ouders verwachten er ook veel van, voor zichzelf en hun kinderen. Maar soms hebben ze er geen leven, die kinderen.

Over deze spanning, die tussen het gezin als *the most loving and supporting*, en het gezin als *the most violent group*, wil ik het hebben. Omdat we van een gezin – liever gezegd: van ouders - zoveel goeds verwachten voor een kind, ook als ze dat goede maar mondjesmaat bieden, blijven we ouders kansen bieden er wat van te maken, en hopen er dan voor een kind het beste van. Maar wiens belang is daarmee gediend? Wie of wat beschermen we daarmee, het gezin, de hoeksteen, of het kind? Waar wagen we een kind aan? Soms gaat het mis en blijkt het waagstuk te groot geweest. En dan rijst voor de zoveelste keer de vraag: wat willen we in tact houden, het gezin of een kind?

Een bitter leven

Een van die moeders die zo’n kans kreeg was Sonja en een van die kinderen voor wie het risico slecht uitpakte was haar dochtertje, Savanna. Vier jaar was ze toen Sonja haar vorig jaar september om het leven bracht. Savanna en haar moeder waren bekend bij de Jeugdzorg. Maar toch... Savanna was in 2002 al tijdelijk uit huis geplaatst, maar daarna kreeg haar moeder een nieuwe kans. Ze stond onder de hoede van diverse instanties, maar toch... Savanna had geen leven thuis. Haar dood was het trieste einde van een gruwelijke geschiedenis van mishandeling en verwaarlozing.

Als inleiding op mijn betoog vertel ik u een soortgelijk verhaal, maar dan iets uitgebreider.

Het dateert van wat langer geleden, maar het verschilt op hoofdpunten weinig van dat van Savanna. In de publiciteit rond Savanna is diverse keren gezegd, dat dit bij wijze van spreken morgen weer kan gebeuren. Dat is waar, en het is ook gisteren al gebeurd en eergisteren, en hier en elders (Reder & Duncan, 1999). Om die reden vertel ik dit verhaal.

Inge was 4 jaar oud toen ze in 1976 als pleegkind terechtkwam bij het echtpaar M.-van V.⁴ Paulien (10 jaar), Natacha (8 jaar) en Ronald (10 jaar), drie andere pleegkinderen, woonden er al. Twee jaar later was ze dood. Volgens het sectierapport was ze gestorven aan een acute hersenzwelling ten gevolge van stomp geweld.

Buren en familieleden hadden tal van keren melding gemaakt bij diverse instanties en functionarissen van mishandeling en verwaarlozing van de kinderen, zonder dat dat ergens toe leidde. Op een ochtend stapte een buurvrouw naar de huisarts. De avond daarvoor had ze weer eens een kind horen krijsen. Zijn advies: ga zelf maar eens met je buurvrouw praten. Dat gebeurde. Mien, zo heette de pleegmoeder werd hysterisch.

Op een zaterdagmiddag had Inge stiekem peperkoek gegeten toen ze alleen met Ronald thuis was. Toen haar pleegmoeder thuiskwam vormden de bruine vegen rond Inge's mond het bewijs van haar vergrijp. Mien ontstak in woede en sloeg Inge met een ragebol op het hoofd. Voor straf moest ze dat weekend kattenvoer eten en zout en werd ze beurtelings onder een hete en een koude douche gezet. Op maandagmorgen was ze dood. Er kwam een rechtszaak. De pleegmoeder werd vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs. Ze had die zaterdagmiddag wel geslagen, zei ze, maar niet zo hard. De kinderen zwegen. Inge was gestorven aan een klein hartje, zo werd er gezegd, niet alleen in de buurt, maar ook tegen de kinderen en ook tegen Inge's moeder. Natascha, Pauline en Roland werden na de dood van Inge in een kinderhuis ondergebracht, maar de voogdijverenigingen drongen er na de rechtszaak op aan, dat ze weer terug zouden gaan naar het huis des onheils. Dit was zeer tegen de zin van de vertrouwensarts en van de Raad, maar volgens de reclasseringsambtenaar zou het voor het gezin toch een groot geluk betekenen als het weer samen kon gaan. Mevrouw moest nog een kans krijgen, en per slot was er volgens de voogden, degenen die de zorg en het gezag hadden, niets bewezen. En aldus geschiedde.

Eerder had men moeder ook al een kans gegeven. Twee keer was er negatief beschikt op een verzoek van haar kant om als pleegouder in aanmerking te mogen komen. Men vond het gezin te geïsoleerd, men had zijn bedenkingen over de psychische capaciteiten van moeder om kinderen groot te brengen, men twijfelde aan de kwaliteit van de relatie tussen haar en haar man, en de aspirant-pleegmoeder was het slachtoffer geweest van kindermishandeling maar had dit verleden verdrongen. Het zijn stuk voor stuk factoren die bekend staan als risicofactoren voor kindermishandeling. Toch werd er op een derde verzoek positief beschikt. Het rapport was lovend zelfs. Er werd vooral veel aandacht besteed aan het grote ruime huis, de tuin, de hardwerkende aspirant pleegvader en de nijvere, opgewekte aspirant pleegmoeder, factoren die zoals u wel weet pedagogisch weinig relevant zijn. Geen woord over de twee eerdere negatieve rapporten. De opsteller van het rapport was een stagiaire. Nog in datzelfde jaar arriveerde het eerste pleegkind, de eerste kans.

In 1987, negen jaar na de dood van Inge, kwam er een nieuwe rechtszaak. De kinderen hadden aangifte gedaan van mishandeling en meerdere pogingen tot doodslag. Arend Koers, de vertrouwensarts die bij de zaak betrokken was, verklaarde als getuige-deskundige op een van de rechtbankzittingen: 'Wij zouden hier allen terecht moeten staan.' Met wij bedoelde hij (ik citeer): 'de functionarissen van de diverse voogdijverenigingen, van de Raad voor de Kinderbescherming, de maatschappelijk werkers, de reclasseringsambtenaren, psychiaters, psychologen, en alle anderen die voor en na de dood van Inge het pleeggezin hadden moeten begeleiden, maar die *ziende blind en horende doof* waren voor signalen die er niet om lozen: waarschuwingen van burens, de school, familieleden, daarna de dood van Inge en de voortgaande mishandeling van de andere kinderen'. Nico Oudendijk, destijds directeur van de Triangel waar Inge ooit met haar moeder gewoond had, voegde eraan toe, 'dat ieder voor zich zijn twijfels had gehad, en dat deze voldoende waren geweest om Inge's dood te voorkomen, maar men had elkaar nooit geraadpleegd. *Ze deden er het zwijgen toe, net als de kinderen.*'

De belangrijkste ingrediënten in deze tragedie zijn duidelijk. Het schortte aan samenwerking tussen functionarissen, aan coördinatie, aan doortastendheid, en continuïteit in de verhouding pleegmoeder-kind prevaleerde boven de veiligheid van een kind. "Het zou voor het gezin toch

een groot geluk betekenen als het weer samen kon gaan”, aldus de reclassering. De kinderen konden terug, zo werd uiteindelijk besloten, op voorwaarde dat de hulp gecoördineerd werd. Dat is echter nauwelijks of niet gebeurd. En de ellende voor de kinderen ging jarenlang door. De parallellen tussen dit drama en dat van Savanna zijn zo evident, dat ik ze nauwelijks hoef te noemen. Het zijn er drie. In de beide gevallen stond bestendinging van de verhouding (pleegmoeder/kind dusdanig centraal, dat de capaciteiten van de moeder tot minimale zorg overschat werden. Bij minimale zorg gaat het in elk geval om de afwezigheid van verwaarlozing en stelselmatig geweld. In de tweede plaats drongen signalen uit de omgeving over de onveiligheid van de kinderen niet door. En in de derde plaats was er onvoldoende coördinatie van de bemoeienissen van de verschillende functionarissen en van de informatie waarover ze beschikten.

Altijd als zich zoiets heeft voorgedaan wordt de vraag gesteld of je een drama als dit kunt voorspellen. In een recente review van de literatuur over dit onderwerp luidt het antwoord op deze vraag ontkennend (Reder & Duncan, 2002). Analyse van dit type drama's heeft wel inzicht gegeven in een bepaald patroon. Ouders die hun kinderen ombrengen zijn om te beginnen zelf veelal het slachtoffer geweest van verwerping, miskennis, verstoting, in welke vorm ook, een geschiedenis die er bij hen toe heeft geleid dat ze volledig vast zijn komen te zitten in het meest centrale aspect van ouderschap: zorg. Waar het vorm geven aan zorg maken kan, dat, om Straus nog maar weer eens te citeren, een *gezin the most loving and supporting of all human groups* is, geldt ook, dat juist de mix van intense behoefte aan en intense weerstand tegen zorg van een gezin *by far the most physically violent group* kan maken. Conflicten rond zorg manifesteren zich in een excessieve afhankelijkheid van anderen en in de angst verstoten te worden, in een overmatige behoefte aan en angst voor binding, in het afwijzen van prenatale zorg ter voorbereiding op de zorg voor een afhankelijk kind, en nadien in ergernis om de afhankelijkheid en de behoefte aan zorg van het kind als het er een keer is. Dit, in combinatie met een gebrek aan controle, kan maken dat het geringste vergrijp van een kind ervaren wordt als een vorm van minachting, ondankbaarheid en onverschilligheid, en dat uitingen van afhankelijkheid, zoals het huilen van een baby, ervaren worden als een vorm van tirannie en dwingelandij. De normale claim van een kind op zorg roept ergernis en woede op. Op gevaar af natuurlijk van interpretatie op afstand zien we 'n mix ook bij de pleegmoeder van Inge. Ze zal en moet in aanmerking komen als pleegmoeder, ze zal een kind hebben om voor te zorgen, uiteindelijk worden het er vier, maar desondanks is er een grondtoon van ergernis en verstoting. Ze sleept ze naar het lijkt haar leven in, kinderen lijken een bittere noodzaak, en tegelijk heeft ze er geen plaats voor en roept het beslag dat ze leggen op haar bestaan woede en verwerping op. Uit een ander zijn zorg hierover, in dit geval een buurvrouw, dan leidt dat tot een stuwing van angst en onmacht, een hysterische aanval zoals de buurvrouw het later noemde. Het geringste voorval, zoals het stiekem snoepen van de peperkoek, kan de vonk zijn die dit buitengewoon explosieve mengsel doet ontbranden in moord of doodslag.

Drama's als die rond Savanna dwingen tot bezinning op uitgangspunten en werkwijzen van de jeugdzorg, althans in die gevallen waar de Jeugdzorg bemoeienis had met het betreffende gezin. Het gaat dan steeds om twee vragen: wat is er mis gegaan in deze zaak en wat is er mis met de Jeugdzorg dat zoiets heeft kunnen gebeuren?

Meer in het algemeen gesproken is kindermishandeling, en niet alleen kindermishandeling in de meest extreme en fatale vorm, in de afgelopen paar decennia het vraagstuk geworden van de veiligheid van kinderen, van de onveiligheid van gezinnen, van het recht van een kind op veiligheid en van de plichten en de mogelijkheden van overheid en jeugdzorg om die veiligheid te garanderen. Kindermishandeling is de toetssteen geworden van onze zorg voor

de veiligheid van kinderen en voor de honorering van hun rechten. De discussies die ontbranden naar aanleiding van gezinsdrama's, vooral in situaties waar een gezin bij instanties bekend was, moeten in dit licht begrepen worden. Daarom wil ik, alvorens op die discussies in te gaan, eerst een korte schets geven van de wijze waarop het concept kindermishandeling zich in de afgelopen vier decennia heeft ontwikkeld.

Van bone fragility naar home fragility

De moderne geschiedenis van kindermishandeling begint met het klassieke artikel van de kinderarts Henry Kempe en enkele collega's uit de medische wereld over mishandelde kinderen (Kempe, Silverman, Steele, Droegenmuller & Silver, 1962). In de jaren veertig en vijftig waren er artikelen verschenen over kinderen met raadselachtige botbreuken (Astley, 1953; Caffey, 1946). Verondersteld werd dat het hier ging om ongelukjes van kinderen met een extra broos skelet waardoor ze eerder wat braken dan een ander kind. Tot Kempe een onderzoek instelde naar dit soort gevallen en concludeerde dat het niet ging om ongelukjes en om kinderen met broze botten, maar om geweld van de zijde van de ouders, waardoor deze kinderen zo waren toegetakeld. Het bleek niet te gaan om *bone fragility* maar om *home fragility*. Het artikel waarin ze hun bevindingen presenteerden had als titel *The battered child syndrome*. Ze omschreven het kort en krachtig als *een klinisch beeld bij jonge kinderen die ernstig fysiek mishandeld zijn*.

Beperkte de betekenis van het begrip kindermishandeling zich aanvankelijk tot grof fysiek geweld tegen jonge kinderen, allengs verbreedde het begrip zich tot emotioneel geweld, verwaarlozing, seksueel misbruik, en in hun laatste telling – die over 2003 – zijn de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK's) ook situaties waar een kind getuige is van geweld tussen zijn ouders als kindermishandeling gaan tellen. Er is een tendens om elke situatie van een kind die zorgelijk is aan te duiden als kindermishandeling. Wat begon als een medisch-diagnostisch probleem van gebroken botten, groeide uit tot een beweging tegen onrecht jegens kinderen. Het gaat niet meer om gebroken botten, maar om de schending van fundamentele rechten van een kind. Het gaat niet meer alleen om ouders bij wie een kind niet veilig is, het gaat ook over een systeem dat er onvoldoende slaagt kinderen te beschermen. We zijn in de afgelopen decennia sensibeler geworden voor rechten van kinderen. Het proefschrift van Willems (1998) over het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (VRK) en kindermishandeling is een duidelijke exponent van deze beweging. We zijn ook meer doordrongen geraakt van de broosheid van gezinnen en van ouderschap.

Maar als de rechten van een kind achter die voordeur geschonden (lijken te) worden, zal een ander recht, het recht van ouders op autonomie en op privacy moeten wijken. Dat brengt professionals in het spanningsveld dat ze enerzijds de verantwoordelijkheid hebben om de rechten van een kind te beschermen en te waken voor de veiligheid van een kind, en tegelijkertijd het recht van ouders op autonomie dienen te respecteren. Dat laatste betekent niet, dat men niet zou mogen ingrijpen, het betekent wel dat daar niet alleen vanuit het oogpunt van de rechten van het kind, maar ook vanuit het oogpunt van de rechten van ouders goede redenen voor moeten zijn. Men kan daarbij twee soorten fouten maken, fouten van de soort vals positief, ook wel *type I fout* genoemd, en fouten van de soort vals negatief, ook wel *type II fout* genoemd. Bij een *type I fout*, vals positief, wordt verondersteld dat iets het geval is, dat een kind thuis mishandeld wordt, terwijl dat niet zo is. In het andere geval, vals negatief, wordt verondersteld dat een kind niet mishandeld wordt, dat het niet onveilig is thuis – met excuus voor deze dubbele ontkenning – terwijl dat wel het geval is. Het is opmerkelijk dat maatschappelijke beroering rond fouten, of vermeende fouten, van het *type I*, van de soort vals positief, vrijwel altijd te maken hebben met incestueus misbruik van een kind. De Bolderkaraffaire in ons land en de Clevelandaffaire⁵ in Engeland zijn daar bekende

voorbeelden van. Maatschappelijke opschudding rond (vermeende) fouten van het andere type heeft vrijwel altijd betrekking op lichamelijk geweld of verwaarlozing dat niet onderkend is. In het eerste geval wordt gezegd dat rechten van ouders geschonden zijn, in het tweede geval, zoals bij Savanna, wordt gauw gezegd dat rechten van ouders te lang ontzien zijn en dat het recht van een kind op bescherming geschonden is. Dit verschil hangt misschien hiermee samen, dat men bij een vermoeden van incestueus misbruik meer geneigd is voortvarend te werk te gaan – en dus eerder het risico op een fout van de soort positief voor lief neemt – dan bij vermoedens van verwaarlozing en geweld. Erg rationeel is dit overigens niet. Van verwaarlozing en lichamelijk geweld ga je eerder dood dan van seksueel misbruik. Hoe dit zij, eerder zei ik, dat kindermishandeling de toetssteen is geworden voor onze zorg voor veiligheid en rechten van kinderen. Rechten – en belangen – van kinderen zijn niet los te denken van rechten en belangen van ouders. We zien daarom dat de betekenis van kindermishandeling verschoven is van een medisch-diagnostisch probleem naar een verschijnsel dat de balans tussen het recht doen aan rechten van ouders en aan rechten van kinderen op scherp zet.

Een tweede lijn in de recente geschiedenis van kindermishandeling is deze, dat kindermishandeling opgenomen is geworden in de aanzwellende aandacht voor gezinsgeweld, of huiselijk geweld zoals het ook wel wordt genoemd. Waar vroeger geweld in gezinnen, in al zijn verschijningsvormen, veelal gekoppeld werd aan maatschappelijke achterstandsituaties, begon geleidelijk aan duidelijk te worden, dat geweld beter te begrijpen is in de context en de dynamiek van relaties tussen mensen die er werkelijk toe doen, en dat zijn vooral de relaties tussen partners en tussen ouders en kinderen, en dat het zich in alle soorten gezinnen kan voordoen. Juist omdat in die relaties mensen veel investeren, juist omdat mensen het van die relaties hebben moeten, kan een gezin *the most loving and supporting of all human groups* zijn, maar juist ook daarom, en daarin schuilt de paradox, *the most physically violent group*. De honger naar bevestiging, aandacht, waardering, het verlangen geweld en nodig te zijn kan zo intens zijn, dat geen partner of kind eraan kan voldoen en dat andermans claims ervaren worden als miskenning van de eigen claims. En als bij deze intense honger de woede al ingebouwd is over het niet stillen ervan, dan kan – en mag naar het lijkt – een ander veelal geen goed doen.

Het concept kindermishandeling is een sociaal construct waarvan de betekenis duidelijk wordt in het gebruik ervan. De term zegt niet alleen iets over de *fragility*, de broosheid van gezinnen, maar ook iets over de broosheid, de zwakke plekken in het hulpverleningssysteem. De ernst en de complexiteit van dit verschijnsel leggen de zwakke plekken bloot van de Jeugdzorg. En hiermee zijn we weer terug bij de zaak van Savanna, en van Inge, en van al die andere zaken die aanleiding geven tot bezinning op kwaliteit en beleid in de jeugdzorg.

Families first?

Het is intussen een bekend verhaal. Hoe problematischer en onveiliger een gezinssituatie, hoe meer instanties en professionals er bij betrokken zijn. En hoe meer er bij betrokken zijn, hoe groter de kans op een gebrek aan duidelijkheid en regie, terwijl juist in situaties waar de veiligheid van een kind in het geding is, het beleid helder hoort te zijn, gezien de belangen van alle betrokkenen die hier in het geding zijn. In dit spanningsveld spelen een viertal elementen een rol:

1. de afweging van twee belangen: continuïteit in de band tussen ouder en kind en veiligheid van een kind;

2. de verhouding tussen de autonomie en de verantwoordelijkheid van de ouders en de verantwoordelijkheid van de professional;
3. de inschatting van de veiligheid van een kind;
4. de verhouding tussen verantwoordelijkheden van instanties onderling.

De eerste twee elementen betreffen de ideologie van de Jeugdzorg. Met ideologie doel ik op de beginselen, de principes, de uitgangspunten, de centrale concepten, die aan de basis liggen van de Jeugdzorg. Deze ideologie speelt een rol, zij het vaak een onduidelijke, zowel bij de inschatting van de veiligheid van een kind, als bij het regelen van de onderlinge verantwoordelijkheden van instanties. De twee andere elementen betreffen de organisatie van het werk.

Ik zal de werking van deze elementen bespreken op twee niveaus: op het algemene niveau van beleid en organisatie en op het niveau van de individuele professional. Ik begin met het eerste niveau, en volg daarbij het onderscheid tussen ideologie en organisatie.

De ideologie onder vuur

Op 16 oktober j.l. verscheen er in *Vrij Nederland* een artikel met als titel *De woede van de kinderrechtshouders*. Ik citeer: “We hebben de neiging om ouders en kinderen zo lang mogelijk bij elkaar te houden, omdat we van oudsher het gezin als heilig beschouwen...”. [We offeren kinderen op] aan het in stand houden van onze hoeksteen.” “Tot nu toe hebben altijd de rechten van de ouders overheerst. Daar moeten we vanaf. Ik ben er erg voor dat kinderen bij hun ouders blijven. Behalve als het fout gaat. Dan moeten we niet zeuren dat we het zo vervelend vinden voor de ouders dat ze hun kind dreigen te verliezen”. Volgens deze kinderrechtshouders wordt in de jeugdzorg zwaarder getild aan het in tact houden van het gezin en aan belangen van ouders dan aan belangen van het kind. Daags na het openbaar maken van de bevindingen van de Inspectie jeugdzorg zei de hoofdinspecteur, Joke de Vries, het volgende: ‘Het roer moet om. Hulpverleners moeten meer rekening houden met het belang van het kind en veel minder met de wensen van ouders. Nu is alle hulpverlening erop gericht om het kind zo lang mogelijk thuis te laten wonen; het gezin als hoeksteen van de samenleving leeft sterk in Nederland. Als een kind thuis niet meer veilig is, moet het uit huis worden geplaatst’ (Haarlems Dagblad, 11/3, 2005).

De kinderrechtshouders en de hoofdinspecteur stellen een ideologie aan de kaak, die rechten van ouders zou laten prevaleren boven rechten van kinderen. Rechten van ouders en rechten van kinderen, het waarborgen van de veiligheid van een kind en zorg voor de integriteit van het gezin worden hier neergezet als tegenstellingen. De Jeugdzorg zou nu eindelijk maar eens moeten kiezen: niet meer voor de rechten van ouders, maar voor de rechten van het kind. Maar zo liggen de tegenstellingen niet. Men dient een onderscheid te maken tussen de deugdelijkheid van uitgangspunten en de deugdelijkheid van het uitvoering geven daaraan. Een van de overwegingen in de preambule van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (VRK) luidt dat ‘...aan het gezin, als de kern van de samenleving en de natuurlijke omgeving voor de ontplooiing en het welzijn van al haar leden en van kinderen in het bijzonder de nodige bescherming en bijstand dient te worden verleend...’. Gezien de context van deze bepaling wordt de plicht tot zorg voor integriteit van het gezin gebaseerd op het belang van het kind.

In de Memorie van Toelichting bij de laatste wetswijziging van de OTS schrijft de staatssecretaris, dat ‘de GVI [Gezinsvoogdij-instelling h.b.] uithuisplaatsing zoveel mogelijk moet voorkomen en dat gezocht moet worden naar alternatieven die het gezinsverband in stand kunnen houden’ (Bruning, 2001:207).

Uitgangspunt in het jeugdzorgbeleid is de veronderstelling, dat het in beginsel in het belang van het kind is te kunnen opgroeien bij zijn eigen ouders. En als zich daarbij problemen voordoen, dan moet hulp in principe uit zijn op versterking van de band tussen ouder en kind en zo mogelijk gepaard gaan met bestendinging van die band. Bij het *Europese Hof voor de Rechten van de Mens* is het inmiddels vaste jurisprudentie, dat de Staten die partij zijn bij het EVRM bij de uitvoering van een kinderbeschermingsmaatregel de positieve verplichting hebben om het kind en de ouders te herenigen of anderszins – bijvoorbeeld door middel van omgang tussen kind en ouders – het recht op gezinsleven zo veel mogelijk te respecteren en te garanderen’ (Bruning, 2005). Ook al komt men met zorg voor de integriteit van het gezin tegemoet aan de wens en het recht van ouders zelf voor hun kind te zorgen, dat impliceert niet dat het belang van ouders prevaleert boven dat van een kind. De beste hulp voor een kind, zeker naarmate het jonger is, is optimale hulp aan zijn ouders.

De organisatie onder vuur

Zoals gezegd, er is onderscheid tussen de deugdelijkheid van uitgangspunten en de deugdelijkheid van het uitvoering geven daaraan, dus van de organisatie van de Jeugdzorg. Volgens het inspectierapport in de zaak van Savanna schortte het aan dat laatste. Het schortte aan communicatie, controle en regie. Niet lang voor dit rapport verscheen er een ander inspectierapport met soortgelijke conclusies. In de zomer van 2002 stak in Roermond een vader zijn huis in brand. Dat kostte zes van de zeven kinderen het leven. Het ging om een probleemgezin waar tal van professionals contact mee hadden zonder dat er werkelijk iets gebeurde. Dit vormde aanleiding voor een gezamenlijke bezinning door vier inspecties (die voor het Onderwijs, die voor de Gezondheidszorg, die voor Openbare Orde en Veiligheid en die voor Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming) op knelpunten in de hulpverlening aan probleemgezinnen. *Horen, zien, niet zwijgen* heette het rapport. Als belangrijkste knelpunten noemden ze:

1. problemen worden te laat gesignaleerd;
2. er is te weinig samenwerking tussen instellingen van verschillende sectoren;
3. het ontbreekt aan regie, aan continuïteit en aan duidelijkheid over verantwoordelijkheden;
4. er is te weinig kwaliteitsbewaking.

Ons geheugen is kort en de materie weerbarstig. In de jaren vijftig en zestig trokken nieuwe ontwikkelingen in de VS op het gebied van de hulp aan wat daar toen multi problem gezinnen genoemd werden internationaal sterk de aandacht. Het betrof het zogeheten St. Paul project in Minnesota. Men sprak ook wel van *hard to reach families* of *hard core families*. Marie Kamphuis, toonaangevend destijds in het maatschappelijk werk, toog erheen, stelde zich op de hoogte en publiceerde er 42 jaar geleden twee boeken over (Kamphuis, 1963a; 1963b). *Nieuwe wegen in de hulpverlening aan probleemgezinnen* heette een van de twee. Het nieuwe in de uitgangspunten van St. Paul was:

1. de hulpverlening moet zelf initiatieven nemen om die gezinnen te benaderen die uit zichzelf geen hulp vragen;
2. instellingen moeten samenwerken rond deze gezinnen;
3. een iemand dient de centrale figuur te zijn als contactpersoon ten behoeve van het gezin en ten behoeve van andere instellingen.

Ze zijn nagenoeg hetzelfde als de knelpunten die in het rapport van de vier Inspecties geformuleerd zijn. We weten hoe het moet, al heel lang. Toch dringt het niet door naar het lijkt. Het zijn niet alleen de gezinnen die *hard to reach* zijn, die moeilijk te veranderen zijn. Ook de hulpverlening is *hard to reach*.

Onlangs verscheen er een rapport over het traject dat doorlopen wordt om te beslissen over een OTS in de regio Amsterdam (Van Beckhoven, Van Dun & Slijp, 2005). Enkele conclusies:

1. niemand is verantwoordelijk voor het hele traject;
2. de looptijd is zeer lang: het kost 8 tot 15 maanden om tot een beslissing te komen voor 1 jaar OTS;
3. tijdens dit traject ligt de hulp zo goed als stil;
4. tot drie maal toe wordt een diagnostisch beeld vastgesteld (door de Jeugdhulpverlening, de Kinderbescherming en de Jeugdbescherming);
5. in heel het traject ontbreekt het aan beleidsmatige afstemming inzake doelen, middelen en prioritering.

Als dit beeld, het betrof de regio Amsterdam, representatief is, dan is daar de volgende conclusie aan vast te knopen. Als een onderzoek zo lang duurt, als er gaande zo'n onderzoek zo weinig gebeurt, kan de indruk ontstaan dat men drastische ingrijpen vermijdt en (zo lang mogelijk) probeert het gezin in tact te houden. Maar dat is een onjuiste conclusie. De enige conclusie hier is dat de organisatie van het werk niet deugt, dat, zoals door Van Montfoort (1991; 2005) al vaak betoogd is, de keten te lang en te langzaam is. Wat oogt als bescherming van de hoeksteen is in feite een gebrek aan bescherming van kinderen. Daaraan ligt geen visie ten grondslag, maar een gebrek aan beleid.

De professional tussen twee vuren

Horen, zien, niet zwijgen, zo heet het eerder genoemde rapport van vier inspecties over de hulp aan probleemgezinnen. Aan het begin van mijn betoog citeerde ik Arend Koers, die als vertrouwensarts bekend was met Inge Delzenne. Van al die functionarissen die voor en na Inge's dood contact hadden met dat pleeggezin, zei hij dat ze 'ziende blind en horende doof' waren geweest voor signalen die er niet om logen'. En ze hadden voorts elkaar nooit geraadpleegd, aldus de directeur van de Triangel destijds, 'Ze deden er het zwijgen toe, net als de kinderen.'

Ouders die ernstig falen en hun kind ernstig te kort doen, en kinderen die thuis geen leven hebben, doen er ook het liefst het zwijgen toe. Elk van beiden heeft zijn eigen redenen voor gevoelens van angst en gêne. Ouders moeten iets vinden op de pijnlijke ervaring dat ze te kort schieten en zijn bang van hun kind afgeholpen te worden. Ze vertekenen daarom de werkelijkheid, zowel in eigen ogen als in die van de ander, en zijn vaak op zijn minst wantrouwig tegen derden. Ze klampen zich vast aan wat er wel goed gaat en proberen tekortkomingen buiten het bewustzijn te houden. Soms verdonkeremen ze ook het kind en houden het uit het zicht als aan het kind al te zichtbaar is dat het niet goed gaat. Pogingen van een professional om die vertekening te corrigeren, verheiligen de angst die eraan ten grondslag ligt. Een kind probeert op vergelijkbare wijze te overleven. Het klampt zich vast aan wat er wel deugt aan zijn ouders. Kinderen zijn loyaal, zegt men dan soms. Maar dit vergelijken of verzwijgen door een mishandeld kind berust niet op loyaliteit, maar is een manier van overleven. Wie als professional met zo'n ouder en zo 'n kind 'te doen' heeft, heeft ook 'te doen' met eigen gevoelens van angst, twijfel, woede, machteloosheid, wanhoop en ongelooft.

In het inspectierapport over 'De kwaliteit van de hulpverlening aan S.' gaat het uitsluitend over procedures, protocollen, controle, planning, evaluatie, toetsing, rapportage, ketenpartners en soortgelijke zaken. Over twijfel, woede, angst, machteloosheid, wanhoop, ongelooft en over de manier waarop die doorwerken in het uitvoeren van procedures, protocollen, controle, toetsing en rapportage, worden we niets gewaar. Onlangs verscheen er in de UK een soortgelijk rapport, opgemaakt naar aanleiding van de dood van een meisje van acht als

gevolg van mishandeling en verwaarlozing door haar stiefmoeder (*The Stationery Office*, 2003). Tal van functionarissen waren bekend met dit gezin en op tal van momenten hadden ze de pertinente signalen dat Victoria, zo heette het meisje, thuis geen leven had, niet opgemerkt. In een recente bespreking van dit rapport maakt Cooper (2005) een onderscheid tussen *surface* en *depth*, zowel in dit soort rapportage als in het werken met dit type gezinnen. Procedures, protocollen, etc., zijn uiteraard van groot gewicht. Ze beschermen de ouders, het kind, en ook de professional en zijn organisatie. Maar onder de oppervlakte van procedures liggen gevoelens van twijfel, onmacht, woede etc. Een manier om daarmee om te gaan is te doen wat een mishandeld kind ook doet. Het is volstrekt begrijpelijk, niet goed, maar wel begrijpelijk, dat een professional *horende doof en ziende blind* is; dat hij hoopt en denkt dat dat wat hij ziet niet wijst op mishandeling. Want als het daar wel op wijst, meer of minder duidelijk, wordt hij deel van hetzelfde conflict en dezelfde baaierd aan tegenstrijdige gevoelens en belangen die het leven van die ouder en dat kind bepalen.

Tenslotte

‘Het roer moet om’, aldus de kinderrechtters, en de hoofdinspecteur van de Jeugdzorg en de Minister van Justitie. ‘Het perspectief van het kind moet leidend zijn, niet dat van de ouders’. De suggestie is duidelijk: hulpverleners laten hun oren te veel hangen naar ouders, en dat moet voortaan anders. Ik heb duidelijk willen maken dat dit een te eenvoudige voorstelling van zaken is. Als welzijn en veiligheid van een kind thuis in gevaar zijn, hebben interventies een tweeledig doel:

1. waarborgen van de veiligheid van het kind, en
2. zorgen dat (welzijn en veiligheid van) een kind bij zijn ouders in goede handen is. Niemand zal tegenspreken dat het belang van het kind hierbij voorop staat. Als blijkt dat een kind thuis onvoldoende veilig is, zal men het die veiligheid elders moeten bieden, hetzij voor korte tijd, hetzij voor goed.

Niettemin, als kinderrechtters de noodbel luiden, hebben ze daar een reden voor. De tragedies van kinderen als Savanna, Inge en Victoria dwingen tot een kritische toetsing van het werk van de Jeugdzorg. De rapporten die Inspecties uitbrengen, hier en elders, hebben steeds dezelfde conclusies. Het zijn er drie:

1. er waren duidelijke signalen dat het kind er slecht aan toe was, dat het verwaarloosd en mishandeld werd, maar ze zijn veronachtzaamd; men was horende doof en ziende blind;
2. de communicatie tussen functionarissen en instanties was slecht, zodat niemand een goed beeld had van de situatie van het kind;
3. er is geen verantwoordelijkheid genomen omdat onduidelijk was wiens plicht en recht het was om dat te doen.

De spanning die er is tussen de dubbele doelstelling: bescherming van het kind en zo mogelijk bestendinging en verbetering van de gezinsband heb ik geanalyseerd op drie niveaus: dat van het beleid, de politiek, dat van de organisatie en dat van de individuele professional. Mijn conclusies zijn deze. Op het individuele niveau is er het risico niet te zien wat niet deugt, zich vast te klampen aan wat wel deugt, de werkelijkheid te vertekenen dus, en aldus pijnlijke beslissingen uit te stellen. In het verlengde hiervan is er op het niveau van de organisatie door de vele actoren en de ellenlange procedures ruimschoots de mogelijkheid de werkelijkheid partieel, en dus naar believen, waar te nemen en beslissingen uit te stellen, door te schuiven en af te schuiven. Het is hetzelfde riskante grondpatroon waarin individu en organisatie elkaar dreigen te versterken. En op het niveau van beleid is er het allerwegen onderschreven uitgangspunt dat zorg voor bestendinging en verbetering van de gezinsband, mits aan de eis van veiligheid van het kind wordt voldaan, in het belang van het kind is. Een gebrek aan

doortastendheid op genoemde eerste twee niveaus wekt dan de indruk alsof zorg voor de gezinsband, voor de hoeksteen, zou prevaleren boven bescherming van het kind. Als men signalen veronachtzaamt, als men slecht communiceert, als men geen verantwoordelijkheid neemt, is dat niet omdat men de belangen van ouders laat prevaleren boven die van het kind. Integendeel. Ten eerste wordt deze keuze in het geheel niet zo rationeel gemaakt. En ten tweede: men bewijst ouders geen slechtere dienst dan door een gebrek aan zorg voor de veiligheid van een kind, zoals men kinderen geen slechtere dienst bewijst dan door een gebrek aan zorg voor de enige echte hoekstenen van de samenleving, dat zijn ouders.

Rest mij om na deze laatste les nog enige woorden van dank uit te spreken. En ik doe dat met alle genoegen. Allereerst dank ik het College van Bestuur en het bestuur van de Faculteit der Psychologie en Pedagogiek voor het vertrouwen dat men mij gaf door mij, in samenspraak met de toenmalige Vereniging tegen Kindermishandeling, de bijzondere leerstoel kindermishandeling toe te vertrouwen. Deze leerstoel is met recht een bijzondere te noemen. Hij is voorzover ik weet de enige ter wereld. Ik dank in het bijzonder ook onze Rector Magnificus, Taede Sminia, voor zijn inspanningen om het onderzoek naar het wel en wee van kinderen, een gebied waarop deze universiteit een reputatie heeft opgebouwd, verder te stimuleren.

Ik heb mij vanaf het begin de vraag gesteld wat er zo bijzonder is aan kindermishandeling dat dat een leerstoel rechtvaardigt, zoals het me ook vanaf het begin geïntrigeerd heeft wat er bijzonder is aan ouders die hun kinderen mishandelen. Na verloop van tijd ben ik me ook een andere vraag gaan stellen: hoe krijgt het gros van de ouders het voor elkaar om hun ziel en zaligheid te spenderen aan een kind? Wat drijft ze? Wat houdt hen op de been? Het fenomeen kindermishandeling geeft te denken over de kracht en over de broosheid van ouderschap. Het geeft ook te denken over de kracht en de broosheid van de jeugdzorg. Ik heb u vanmiddag hierover willen laten meedenken. Les geven over deze kwesties aan studenten van wie ouders en kinderen het later moeten hebben was een van de plezierigste kanten van mijn werk. Het is per slot een leerstoel.

Ik dank ook de Vereniging, nu de Stichting Voorkoming van Kindermishandeling voor het vertrouwen dat ik 17 jaar lang genoten heb. Ik ben er bijzonder mee ingenomen dat het Bestuur van deze Stichting en het Bestuur van mijn faculteit eendrachtig besloten hebben deze bijzondere, deze unieke leerstoel te continueren. Kindermishandeling is een zodanig ernstig en complex verschijnsel, dat het aandacht verdient, niet alleen op het hoogste politieke niveau, zoals vandaag is bepleit, maar ook op het hoogste academische niveau.

Noten

¹ Een uitgebreide versie van deze tekst is verschenen als hoofdstuk 12 in H. Baartman, R. Bullens en J. Willems (red.) (2005). *Kindermishandeling: de politiek een zorg*. Amsterdam: SWP.

² De laatste gegevens dateren van 2003. Toen zijn er bij de AMK's 28.569 meldingen van kindermishandeling gedaan.

³ Op één dag, woensdag 5 november 2003, is door alle regiokorpsen het aantal meldingen van huiselijk geweld bijgehouden. Vermenigvuldiging van dat aantal - 336 - met 365 geeft een totaal van ruim 120.000.

⁴ Ik baseer me voor de informatie hierover op het verslag van een journalistiek onderzoek naar dit drama door Ursula den. Tex en Elma Verhey, gepubliceerd in *Vrij Nederland* (9/1, 1988).

⁵ In beide gevallen (respectievelijk in 1988 en 1987) ging het om zaken waar vermoedens van seksueel misbruik tot vergaande interventies hadden geleid, en waar nadien veel discussie was over de deugdelijkheid van deze vermoedens.

Literatuur

- Adriaenssens, P. & Smeyers, L. (1998). Een werkbare definitie van kindermishandeling gebruiken. In P. Adriaenssens, L. Smeyers, C. Ivens & B. Vanbeckevoort (red.), *In vertrouwen genom.* Tielt: Lannoo.
- Astley, R. (1953). Multiple metaphyseal fractures in small children (metaphyseal fragility of bone). *British Journal of Radiology*, (26), 577-583.
- Baartman, H.E.M. (1995). Fysieke mishandeling van kinderen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 37, 300/314.
- Block, R.M. & Sinnott, J.D. (Eds.) (1979). *The battered elder syndrome: an exploratory study.* College Park: University of Maryland.
- Bruning, M.R. (2001). *Rechtvaardiging van kinderbescherming*, Deventer: Kluwer.
- Bruning, M.R. (2005). Internationale verplichtingen ter bescherming van kinderen tegen kindermishandeling. In H.E.M. Baartman, J.C.M. Willems & R.A.R. Bullens (red.), *Kindermishandeling, de politiek een zorg.* Amsterdam: SWP.
- Caffey, J. (1946). Multiple fractures in the long bones of infants suffering from chronic subdural hematoma. *American Journal of Roentgenology*, (56), 163-173.
- Committee on the Rights of the Child (1994). *The Role of the Family in the Promotion of the Rights of the Child*, (www.ohchr.org/english/bodies/crc/discussion/htm), onder Role of the Family.
- Cooper, A. (2005). Surface and depth in the Victoria Climbié Inquiry Report. *Child and Family Social Work*, 10, 1-9. .
- Horen, zien, niet zwijgen (z.j.). Deel 1. Onderzoek naar de kwaliteit van de keten van voorzieningen voor kinderen en gezinnen in probleemsituaties.* Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, Inspectie voor de Gezondheidszorg, Inspectie van het Onderwijs, Inspectie Openbare Orde en Veiligheid, en het Verwey-Jonker Instituut.
- Kamphuis, M. (1963a). *Nieuwe wegen in het werk met probleemgezinnen.* Alphen aan de Rijn: Samson.
- Kamphuis, M. (1963b). *Het avontuur in St. Paul.* Alphen aan de Rijn: Samson.
- Kempe, C.H., Silverman, F.M., Steele, B.F., Droegenmuller, W. & Silver, H.K. (1962). The battered child syndrome. *Journal of American Medical Association*, 181, 105-112.
- Montfoort, A. van (1991). De kortste weg kwijt.in: *Nieuwe Richting, Nieuwe Raden; verandering van de kinderbescherming.* Congres Raden voor de Kinderbescherming 1991.
- Montfoort, van, A. (2005). Kinderen beschermen: de verantwoordelijkheid van de organisatie, *Tijdschrift over Kindermishandeling*, 19, in press.
- Onderzoek naar de kwaliteit van het hulpverleningsproces aan S.* (2005). Utrecht: Inspectie Jeugdzorg.
- Reder, P. & Duncan, S. (1999). *Lost innocents; a follow up study of fatal child abuse.* London: Routledge.
- Reder, P. & Duncan, S. (2002). Predicting fatal child abuse and neglect. In K. Browne, H. Hanks, P. Stratton & C. Hamilton (eds.), *Early prediction and prevention of child abuse.* London: John Wiley & Sons.
- Straus, M.A. (1978). *The social causes of interpersonal violence: the example of family violence and Odyssey House non-violence.* Paper read at the American Psychological Association, Toronto.
- The Stationery Office (2003). *The Victoria Climbié Inquiry, Report of an inquiry by Lord Laming.* London: The Stationery Office.
- Walker, L.E. (1984). *The battered woman syndrome.* New York: Springer Publishing Co.
- Willems, J.C.M. (1998). *Wie zal de opvoeders opvoeden? Kindermishandeling en het recht van het kind op persoonswording.* Den Haag: T.M.C. Asser Press.